

4. Mellérendelő, 5. állomás: Korunk kritikusai. In: *Életeink*. i.m. 194.

5. Erre a szellemi virágkorra egyébként a kötet számos helyén utalnak érintőlegesen különböző szereplők, köztük H. A. is.

6. Bányai Éva: „A visszatekintő emlékezetben minden átrendeződik” – *Beszélgés Horváth Andorral*. In: *Életeink*. i. m. 250.

AVANTGÁRD NŐERDŐ

Földes Györgyi: *Akit „nem látni az erdőben”*. *Avantgárd nőírók nemzetközi és magyar kontextusban*

■ Földes Györgyi könyve a nőirodalom-kutatás legutóbbi évtizedeinek két fontos törekvéséhez kapcsolódik: egyrészt női alkotók olyan műveire irányítja rá a figyelmet, amelyek nem részei a strukturált irodalmi emlékezetnek – ebben az értelemben tehát vállalkozása az irodalmi kánon szövegkorpuszának tágítása, diverzifikálása irányában tett javaslat. Másrészt olyan szempontok, megközelítésmódok irodalomértelmezésbe való bevonására épít, amelyek hosszú távon szerkezeti értelemben is alakíthatnak azon, ahogy a modernség vagy a huszadik századi magyar irodalom történetét szemléljük. Ez utóbbi összetevő különösen azért fontos, mert a korábbi értelmezések mintázatait is kirajzolja azáltal, hogy együtt is szemügyre veszi a korábbi konszenzusok szerint periferikusnak tartott szerzőket, s ezáltal az irodalmi hagyomány réseit nem esetlegesnek, szingulárisnak mutatja, hanem egymással összefüggésben képes láttatni.

A könyv címe az olvasó számára felidézheti a „nem látni a fától az erdőt” szólást, ami a részletek által elfedett nagy egészre utalna – és a strukturált „vakág” fentebb említett jellegzetességére történő reflexió valóban része a könyv vállalásainak. Ennél hosszabb és bonyolultabb azonban a történet, amelyre a könyv-

cím utal: egy olyan Magritte-munkáról van szó, amelyik mára a feminista szürrealizmusértelmezések vizsztatérő kiindulópontjává vált, sőt Maurice Nadeau kanonikus szürrealizmustörténetének több kiadása is borítóképül választotta. A *Je ne vois pas la cachée dans la forêt* (Nem látom az elbújt nőt az erdőben)¹ 1929-ben jelent meg a *La Révolution Surrealiste* folyóiratban, és egy félrenéző női akt látható rajta az említett felirattal, a nő képét és a feliratot pedig a szürrealista csoport férfi tagjainak behunyt szemű fotói keretezik. A kép legkritikusabb értelmezései a szürrealista csoport korai fotóinak kontextusában azt a vonatkozást emelik ki, hogy az avantgárd progresszívnek tartott irányultsága dacára mennyire patriarchális, a nőiséget a test és a férfitekintet felől értelmező szemléletmódot sugall a kép, főleg ha a csoportdinamikát is figyelembe vesszük – hogy ekkoriban a szürrealista csoportnak nincsenek olyan nőtagjai, akik szerepeltethetők lennének egy hasonló fotón.

Földes Györgyi a könyvében kiindulópontnak tekinti és továbbgondolja Susan Rubin Suleiman „kettős marginalitás” koncepcióját, amelyik a nőiségből és az avantgárd pozícióból fakad. Már Suleiman felhívja a figyelmet arra, hogy érdemes összevet-

ni a Magritte-kollázzst az *Ez nem pipa* című, még híresebb alkotásával, hiszen mindkettő a reprezentációt hozza játékba, és mindkettő esetében együtt értelmezendő kép és szöveg. Földes is a kép/szöveg összjáték kapcsán jut arra a következtetésre, hogy több értelmezési lehetősége van a képnek. Egyik inkább az avantgárd férfítörténet-narratívájának lebontásaként operacionalizálhatja a kép tanulságait: „A belga festő felirata ebben a kontextusban ugyanis kulcsmondat lehet egy gender szempontú szürrealizmus- vagy avantgárdtörténet számára: ha valaki a nőt, a nőit keresi e kereteken belül, annak fel kell azt kutatnia, hiszen el van bújtatva, a férfiak takarásában áll, háttérbe szorul, elvész az erdő rengetegében.” (10.) A másik értelmezési irány a férfiak lehunytt szemére figyelve a női aktot egyfajta elvont szépség jeleként azonosíthatná – ami azonban meglehetősen konvencionális, a romantikáig visszanyúló koncepciót takarna. Ez az értelmezési irány feleltethető meg Földes Györgyi könyvében az avantgárd csoportok férfiközpontúságáról szóló kritikai diskurzusnak, aminek lényege tehát úgy összegezhető, hogy bármennyire szubverzív is az egyes avantgárd csoportok önképe, bizonyos vonatkozásokban implicite, rejtett módon kifejezetten tradicionális elveket és gyakorlatokat követnek.

Ezektől a felismerésektől indítja Földes Györgyi tematikus vizsgálódásait, egy olyan terepen, amely a nemzetközi vonatkozásait tekintve már egyre jobban feltártnak mondható, a magyar avantgárd irodalom kapcsán viszont még a kezdeteinél tart – és néhány előtanulmány után éppen ez a tematikus tanulmánykötet az első koncepciózus, átfogó elemzése. A bevezetőben a szerző a következőképpen fogalmazza meg a kötet célkitűzését: „szeretném előljáróban beszögezni, hogy vállalkozásomat in-

kább felfedező túrának szánom: nem szeretnék nivellálni, nem gondolom, hogy az itt szerepeltett alkotók mindegyike fontos életművet hozott létre. [...] tanulságos, ahogyan maguk a szerzők helyet, lehetőséget kapnak a mozgalomban, a folyóirat hasábjain. Igyekeztem a könyvben olvasható tanulmányokban ezeket a sajátosságokat láthatóvá tenni, ugyanakkor a fontosabb művek textuális jellegzetességeit, esztétikai érdemeit is kiemelni.” (16–17.) Érdemes arra is figyelni a kötet megjelenésének kontextusában, hogy a magyar modernség női szempontú átvilágítása a modernizmus centrális folyóirata, a *Nyugat* esetében is alig tíz éve, 2011-ben történt meg átfogó módon,² és a modernségkánon diverzifikálására irányuló törekvések is alig néhány évvel korábban nyúlnak vissza, ami a női perspektíva érvényesítését illeti.³

A könyv fő vonulatát a magyar szerzők munkásságának vizsgálata képezi. Ennek kapcsán érdemes figyelembe venni azt a statisztikai adatot, amely a nőírók jelenlétére vonatkozik a modernizmus és az avantgárd reprezentatív magyar nyelvű folyóirataiban: a mérsékelten modernista *Nyugat* 3500 szerzője közül 70 volt nő (mintegy 2%), de ez az arány Kassák Lajos 1915 és 1939 közötti avantgárd folyóirataiban sem kedvezőbb: ugyancsak 2%-nyi. (75.)⁴ Ezt az adatot is figyelembe véve kevésbé meglepő, hogy az irodalmi kánonformáló kézikönyvekben is a nőírók hasonló arányaival számolhatunk a korszak kapcsán – a kanonizációs mozgások felülvizsgálására is szükség van tehát. Kifejezetten az avantgárd esetében Földes Györgyi arra is figyelmeztet, hogy a magyar irodalomban a kanonizációt befolyásoló további jellemző, hogy női alkotók sokszor előbb kapcsolódnak a munkásmozgalomhoz, mint az avantgárdhoz, s ez utólag, a harmincas évekre vagy a második világháború

utáni perspektívából visszatekintve azt is eredményezi, hogy maguk a nőírók is gyakran afféle átmeneti kitérőként írják le avangárd pályaszakukat a mozgalmi, szocialista realista irodalomba való megérkezés előzményeként. (Ez az avangárdból kifelé vezető út egyébként számos férfi alkotó esetében is jellemző.)

A könyv első tanulmányai a nemzetközi avangárd szerzőinek ambivalens pozícióit térképezik fel, a futurizmus, dadaizmus és szürrealizmus női alkotóira összpontosítva. Földes kiemeli, hogy ezek a szerzők sok esetben az avangárd csoportokban a múza, feleség, közvetítő szerepkörét is betöltik – a saját életművek gyakran csak posztumusz kiadványokban váltak hozzáférhetővé. A korai szürrealizmusnak erről a jellegzetességéről már esett szó a könyv címe kapcsán. A futurizmusban talán még bonyolultabb a női alkotók helyzete, hiszen Marinetti kifejezetten mizogün mondatokat fogalmaz a mozgalom első kiáltványába. A női társadalmi pozíciók több szinten is kritika tárgyát képezik a futurizmusban, a rombolásra és átalakulásra irányuló törekvésekben kell megtalálniuk magukat azoknak a nőknek, akik mégis együttműködnek a futuristákkal. Földes Györgyi két szerző, Valentine de Saint-Point, illetve Mina Loy teoretikusi-kiáltványírói tevékenységét elemzi részletesebben.

Mina Loy egy másik tanulmányának is főszereplője, amelyik az *Anglo-Mongrels and the Rose* című hosszúverset elemzi. Mina Loy családja apja révén budapesti zsidó kötődésekig vezethető vissza, és a nemzetközi avangárdkutatásban egyre gyakrabban elemzett hosszúvers is számos Budapest-vonatkozást tartalmaz (noha inkább egy képzelt, fikcionalizált Budapestet konstruál meg), ezeket, illetve a zsidó hagyomány jelenlétét elemzi a róla szóló írás.

Az android, a kiborg, a dandy, meg a nő című tanulmány a dadaizmus és a századfordulós dekadencia képzetköreinek összefüggéseire világít rá. Előszörban a testreprezentációk válnak közös ponttá, ezeket a szerző a kortárs testelméletek felől veszi szemügyre, a dandyizmus korabeli paradigmáit figyelembe véve. Az elemzett munkák leginkább Hannah Höch, illetve Baroness Elsa von Freytag-Loringhoven alkotásai ebben a fejezetben, de magyar vonatkozások is előkerülnek, különösen Bortnyik Sándor, Palasovszky Ödön és Madzsar Alice színházi munkáinak testábrázolással kapcsolatos koncepciói.

A könyv második, terjedelmesebbik része a magyar avangárd nőírók munkásságát ismerteti. Visszatérő vizsgálódási szempont a fogadtatás követése, illetve a közegnek a jellemzése, amelyben az alkotók tevékenykednek. Egy általános áttekintést követően az alábbi művészi pályákat vizsgálja Földes Györgyi: Újvári Erzsébet, Réti Irén, Kádár-Karr Erzsébet, Földes Jolán, Szántó Judit, Simon Jolán. Közülük többen is férfi avangárd alkotók családtagjai-feleségei-élettársai – Újvári Erzsébet Kassák Lajos húga és egyben Barta Sándor költő felesége; Réti Irén Komját Aladár költő felesége. Szántó Judit legismertebb életrajzi adata, hogy évekig József Attila élettársa volt. Simon Jolán Kassák Lajos felesége. Voltaképpen mindegyikük esetében kimutatható, hogy ismertebb vagy kevésbé ismert férfiak oldalán kerülnek be az avangárd mozgalmak sodrába – ahogy ezt a nemzetközi avangárdokkal kapcsolatos tanulmányok is leírják. Életműveik árnyékoltsága több tényezőnek is betudható strukturális értelemben – a patriarchális szemléletmód általános jelenléte mellett a magyar irodalomtörténetírásban azt is mondhatjuk, hogy a Susan Rubin Suleiman által leírt „kettős margó” itt többes margóvá válik. A női lét és az avant-

gárd irányultság mellé beszámíthatjuk harmadikként az emigrációs léteket, amelyik gyakran transznacionális, többnyelvű életműveket eredményez – a nemzeti irodalomtörténetírás paradigmái felől ezek ugyancsak periferikus jelenségeknek tűntek sokáig –, a kortárs irodalomértelmezésben viszont felértékelődőben vannak ezek a jelenségek. A rendszerváltást követően további perifériát jelent a baloldali, elkötelezett politikai tevékenység és az ehhez kapcsolódó munkásság. A magyarországi „szocialista irodalom” kutatásai ugyan felhalmoztak filológiai adatokat az ötvenes-hatvanas évekkel bezárólag a hasonló életművekkel kapcsolatban, viszont érdemes megjegyezni, hogy ezekben a megközelítésekben az avantgárd pályaszakasz mindannyiszor ifjúkori tévedésként, zárójelben volt csak beilleszthető.

Földes Györgyi könyvének hatalmas érdeme, hogy javaslatot tesz a

magyar avantgárd irodalom női szegmensének beazonosításával kapcsolatban, és elvégzi az első interpretatív gesztusokat is az irodalomtörténeti vagy társadalomtörténeti kontextust tekintve. Különösen értékesek észrevételei a nőszerzők háborúábrázolásaival kapcsolatban – száz év távlatából a háború női tapasztalatainak bevonása a nyilvánosságban felbukkanó narratívákba különös fontossággal bír. Noha egyelőre egy első értelmezői lépésről van szó, amely az irodalmi hagyományba integrálhatóság szempontjait újra és újra felveti, Földes Györgyi könyve egyértelműen a nemzetközi avantgárd szintjén már kikristályosodott szempontok nyomán, azokról naprakészen tájékozódva tesz kísérletet arra, hogy új elemekkel és új értelmezési szempontokkal gazdagítsa a magyar irodalomtörténeti diskurzust.

Balázs Imre József

■ JEGYZETEK

1. A francia nyelvű eredeti is a magyarul ismert szólásra utal, hiszen a „l'arbre qui cache la forêt” formában használatos.
2. Borgos Anna – Szilágyi Judit: *Nőírók és írónők. Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*. Noran Könyvesház, Bp., 2011.
3. Varga Virág – Zsávolya Zoltán (szerk.): *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Ráció, Bp., 2009.
4. Az adat forrása: Borgos–Szilágyi: i.m. 9.

